

SD K 45

od pisatelja
V. S.

7/89

op. 68-85

Početak, naprédak i vrédnost

Literature Ilirske.

S kratkim

geógrafičko-statističkim opisom.

Ilirskih deržava h.

O d

Dragutina Seljana.

Vikoslava Babuškina št. 10.

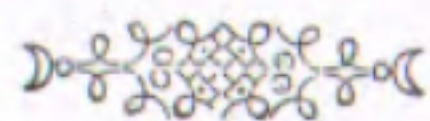
U ZAGREBU.

Tiskom k. p. nar. ilir. tiskarne Dra. Ljudevita Gaja.

1840.

O P I S

VELIKE ILIRIE.

Ime je »Iliria« tako staro kao i dogodovština čovječanskoga pokolenja. Šestnaest stotinah godištah prije narodjenja Isukerstova nalazi se u historii to ime. Kadam (Cadmus) onaj glasoviti Feničanin, koji je pismena sa sobom u Europu donesao i time europske narode i po njih cio svēt ublažio, utemelji na obali adrianskoga mora godišta prije narodjenja Isukerstova 1443 *pervo ilirsko kraljestvo*, za kojega glavno mjesto izabere *Dubrovnik* (Ragusa), koji s vremenom *Atena* ilirskoga naroda postade. —

Iliria se je od najstarijih vremenah uzimala u užjem i širjem smislu; u *političkom*, *ethnografičkom* iliti *rodoslovnom*. Da vidimo u prvom, to jest *političkom* smislu: U najstarije doba »*Illyris*« ili »*Illyricum*« zvaao se je onaj kraj zemlje, koji leži na obali mora adrianskoga medju rekoma Neretvom (Naron, Narenta) na severu i Drinom (Drilon) na jugu, i graničio je sa domovinom Tribalah. I to je Iliria u najužjem smislu. Zatim se je ime Ilirsko pretežalo na sve primorske narode, počemši od celtičkih Tauriskah pa sve doli do Epirotah i Macedonie, a na izhod sve do Moezie, imenito na Venete, Pannone, Dalmate, Dardane, Autariate i mnoge ine. To je Iliria u širjem smislu, i u tom ju uzimaju svi pisci po Isukerstu do 2 stoljetja. Na posljedku kada su Rimljani granice svojega carstva do

Dunava pružili (u 2 stoljetju) i pokrajine svoje iznova podělili, spadale su na Iliriu sljedeće provincie: Dva Norika, dvě Pannonie, Valeria, Savia, Dalmacia, dvě Dacie, Moezia, i Thracia. To razděljenje trajaše do vremena cara *Konstantina Velikoga*. Ovaj oddělivši dolnju Moeziu i Thraciu od Ilirie, i na mjesto njih dodade joj drugih sedam pokrajinah, naime: Macedoniu, Thesaliu, Akaju, dva Epira, Praevallis i Kretu. I to biase »*Illyricum*« u najširjem smislu, obuzimajući dvanaest različnih pokrajinah i zemaljah. Sve ove pokrajine zvale su se jednim imenom »*Iliria Velika*« (*Illyricum Magnum*). Ovo je ime nastalo u IV. stoljetju po Kristu. U ovom smislu uzimaju Iliriu svi potlašnji pisci, imenito Sextus, Rufus, Auctor Notitiae dignitatum imperii, Zosimus, Jornandes i ini. Po razpolovljenju rimskoga carstva na *istočno* i *zapadno* bi i Iliria razděljena, i jedna njezina strana pod imenom istočne Ilirie (*Illyricum orientale*) priklopljena je bila carstvu bizantinskomu, a druga strana pod naimenovanjem zapadne Ilirie (*Illyricum occidentale*) ostane pri rimskom carstvu. K ovoj posljednjoj spadale su sljedeće pokrajine: Dva Norika (*Noricum mediterraneum et ripense*) dve Pannonie, Savia i Dalmacia. — Kluverio (*Cluverius*) pako produljuje Iliriu od Francezke i Brigantinskog jezera (lacu Brigantino) do cernoga mora. Tako uzete Ilirie granice jesu: cerno, egejsko i adriansko more; Gerčka, Talianska i Nemačka zemlja, k tomu Dunav potok. I ovako uzeta *Iliria* u svojem naručaju zadržavala je: 1. *Panoniu gornju ili zapadnu*, prva Konzularska (*prima Consularis*) i Norikum zvana, jest ona strana starog Iliriuma, u kojoj danas Horvatska, Krajnska, Koruška, Štajerska, veća strana Austrie i ovoj bližnja Ugarska leži. 2. *Panoniu doljnu ili istočnu*, koja se je i druga Konzularska (*secunda Consularis*) zvala, u ovoj sluti se biti danas Slavonia, Bosna i strana Ugarske s ove strane Dunava. 3. *Mezie* (*Moesiae*) obedve, to jest: Serbsku, Bugarsku, Rasciu i Dardaniu. 4. *Traciu* ili Romaniju. 5. *Liburniu* starinsku, po kojoj razuměva se sva ona zemlja, koja od Istrie do Gerčke zemlje

duž mora adrianskog proteže se, to jest: Istriu, Dalmaciju, Arbaniju i Epir. Nekoji i istu starinsku Daciju k starinskoj Ilirii računaju. —

Po padnutju rimskoga carstva uzimaju se pod imenom »*Velike Ilirie*« sve one deržave, u kojih Slavjani — Iliri — žive, to jest sve deržave medju adrianskim morem, Dunavom, Savom i Dravom do Skadra i Hema u Traciji i od ovuda do cernoga mora. I to je *Iliria* u *ethnografičkom* iliti *rodoslovnom* smislu.

U političkom pako smislu děli se danas *Iliria* polag gospodstva u austriansku, austriansko-ugarsku, tursku i cernogorsku Iliriju. —

Zadržuje pako u sebi polag najnovie uzetog geografičkog razdělenja i naimenovanja, deržave slēdeće: Korušku, Krajsku, Goricu, Štajerske dva kotara južna, Istriu, Dalmaciju, Dubrovnik, Horvatsku, Slavoniju, Medjumurski kotar, Bačku i Banat čeli, Serbiu, Bosnu, Hercegovinu, Cernugoru i Bugarsku zemlju, zatim od Arbanie gornju i srēdnju, Macedonie opet tri sēverna pašaluka. —

Sve ove deržave pod imenom »*Velike Ilirie*« nazvate, ukupno uzete imadu slēdeće granice: Od sēvera: Salcburgski kotar, Štajersku nēmačku, Ugarsku, Vlašku i Besarabiju; od juga: more Adriansko, dolnju Arbanasku, Tessaliju, ostalu Macedoniju i Traciju; od zapada: Tirolsku, Taliansku zemlju i more Adriansko; zatim od istoka: Erdeljsku, i Vlašku zemlju, cerno more, Tesaliju ili Romaniu, ostale Macedonske pašaluk Salonski i njegov zalēv. — Tako ograničena stoji: od $40^{\circ} 20'$ do $47^{\circ} 7' 40''$ stupnja sēverne širine; i od $30^{\circ} 18' 58''$ do 47° dužine. —

Deržave su ove po najviše brēgovite. Najviše oda svih jesu: Noričke planine, koje se po gornjoj strani Koruške visokimi svojimi i veličansvenog izgleda versi pružaju. Najviša visina ovih planinah na medji Tirolskoj, Salcburgskoj, i Koruškoj polag mēre carskoga mērnika iznaša do 11782 bečke noge. Jedne sverži ovih planinah protežu se kroz kotar Mariborski i poluotok Murski; druga pako sverž proteže se južno i sastaje se s planinama Krajskimi na južnoj

strani Drave u Koruškoj. Krajske ove planine u svojem južnom i istočnom protezanju razděljaju se opet na dvē strane: Sēverna strana, koja kroz južnu Štajersku, zatim Horvatsku i Slavoniju protiče, preči da se nemože Sava s Dravom sjediniti, južna pako sverž unilazi u Krajsku, Istriu i u unutarnju zapadnu stranu Horvatske zemlje. U tom svom tečaju razpošilja mnogobrojne sverži na lēvo i desno. —

Dinarske planine počimaju u Horvatskoj vojničkoj granici i svu ovu svojimi sverži prekerštjuju, zatim, pretekavši kroz jednu stranu Dalmacie, unilaze u Tursku, gdje Bosnu od Hercegovine, a Arbanasku od Srbije do gore Čardaka razděljaju; odkuda duže proti istoku do Dubničke gore pružajući se granicu med Serbiom i Macedonijom načinjaju. Zatim odovuda medju Bugarskom i Tracijom prolazeće pod imenom: *Balkanske gore* do cernog mora protežu se. Od Čardaka proti jugu pružaju se *Helenske gore* do Tesalie i dolnje Arbanaske, i tako u Ilirii medje Arbanaske i Macedonske načinjaju. Ovde se mora od predrečenih glavnih gorah zapamtiti, da one u svojem protezanju mnoge planine od znamenite visine u unutarnjost pošiljaju i tako mnoge kotare i deržave brēznate čine. — U južnoj Ugarskoj sverž jedna karpatskih gorah pružajuća se iz Erdelja razkeršta se kroz krašovsku varmedju, Vlašku i ilirsku regementu. Premda je Iliria puna velikih gorah i planinah; ima ništanemanje i daleko pružajućih se i veoma plodnih ravnica. Tako je južna Ugarska većom stranom ravna i plodna; i istim načinom Slavonia imade dosta plodnih ravnica, a osobito Srēm je po većoj strani ravan. U Horvatskoj su podravski i posavski krajevi ravni i plodni. U Štajerskoj prekrasna Optujska ravnica. Znamenite su takodjer ravnice Bugarske duž potoka Dunava. —

Na zapadnoj strani more Adriansko, na južnoj egejsko, a na istočnoj cerno more otvaraju ilirskim deržavam najpriličnii put za izvažanje domaćih proizvodah. Da je u ilirskih deržavah, osobito turskih, družbeni život, kako bi se za čovečanstvo pristojalo, uredjen; da cvatu znanosti, poljodjelstvo, umětnosti i

industria, u istinu bi narod ovaj polag tako od naravi prijatnog za trgovinu ležaja, jedan od najsrétnijih bio; nu to tréba na blaženia vremena odložiti. —

Potoci jedni utiču u more Adriansko-ilirsko, a drugi po većoj strani s Dunavom u crno more slijavaju se. Veća strana zapadne gornje Ilirije poradi gorah, koje su duž mora Adrianskoga pružene, neima znamenitih potokah. Takovi jesu: *Sotča* (Isonzo) prima u sebe Idricu i Vipavšćicu, zatim *Dragonja*, *Timav*, *Dramga* (Rizzalo), Dugoberola (quieto) Arsa; u Horvatskoj opet: *Réka*, *Lika*; u Dalmaciji *Kerka*, *Cetina*, *Neretva*. — Dalje u jugu po Arbanaskoj imade potokah od veće znamenitosti, kanoti: *Bojana*, *Drina*, *Skombi*, *Mati*, *Berantin*, *Vojusa* i drugi manji. — U more *Egejsko*: *Struma*, *Vardar*, *Nasilica*. — U crno more; najveći i najznamenitii Europe potok *Dunav*, pokle bi množtvo inih povećih potokah popio, kanoti: *Dravu* kada je Koruške, Štajerske, Horvatske i Slavonie velikom stranom, primila, kod Oséka; *Savu*, koja najvećom stranom potoke od Krajnske, Horvatske, Bosne, Slavonie i po nešto Srbije uzimajući, kod Biograda. *Tisu*, koja kada jednu stranu Ugarskih potokah u se poguta, kod Titela. U ovom uzvišenom uzrastu putem svojim u crno more se sliva. —

Narava dunavskih okolica zanimiva je u najvišem stupnju. Svaki, koi i nešto čuti za lépotu naravi imade, bit će, putujući na porobrodu, podpuno zadovoljan. Dunavska vožnja (kako iz putničkih opisivanja znamo) začaruje na više méstah takovimi naravi prizori oči putnika, od kojih rajnsko brodarstvo ništa udivljeniega pokazati i imati nemože. Parobrod prolazi ovdí ne samo mehku sliku civilizacie, već vodi i u okolice, gdje talasi veličanstvenoga Dunava tihotvorinom zresnostju polag jedne goleme divje naravi teče; čovék se naprotiv samo kano pustinjač pokazuje. Dunav idući iz gornje Ugarske zemlje, gdje ovdé Slavoniu od plodnih južne Ugarske ravnica razdéljuje, kretje se kod Běograda proti iztoku, da medje krajine banatske od Serbske načinja, ovdí se njegova širina od 1270 korakah, tako po klisurastih obalah sve

bolje i bolje steže, da kod železnih vratah (eisenen Thor, kod Serbaljah *Gornji-Djerdap*, za razlučiti od onog, koi se medju Oršovom i Kladovom nalazi, i *Dolnji-Djerdap* imenuje) medju dvěma naprotnim klisurastima stěnama samo 87 sežanjah širine i 28 dubljine ima, i takovom berzoćom i silom teče, da isto železo za mali čas plivati čini, niti dade, da ovo potonuti može. Ovdé po skerbi i upravljanju parobrodarskoga društva, a poglavito u ovoj struci visoko za služnoga grofa *Stěpana Szechényia* mnogo se radi, da se ovo pogibeljno mésto priličnie i shodnie brodarstvu načini. U ostalom je tako ovdí kako i drugdi već do sada velika strana pogibelih, po razterganju mnogih pod vodom grozećih se klisurah odstranjena. Nenavadno nizki vodostan 1834 pripomogao je mnoge brodenja přečke odstraniti, i kako golemo ovo preduzetje i jest, ipak se može polag one energie, kojom se radi, srětan uspěh na skorom ufatiti. — Brodenje ovo do Oršove nije samo za oči zanimivo, već je i bogato dogodjajnimi opomenci světa. Goropadno diže se klisurasto berdo Treskovac 360 sežanjah nad Dunavom. Ovdé već se čuje strahoviti onaj šum, koi zatim slědećom klisurom *Tahtali*, pogibeljnim onim viranjkom, strahoviti onaj prizor potoka u svojoj najsilnijoj divjači pokazuje. Još je zanimivia ona jama jednoga klisurastoga ponora, po koje otvorenjem ova na 200 sežanjah stišnjena potoka sila, na jedanput se na 1000 sežanjah razširi. Znamenita zatim medju Drenkovom i Oršovom je glasovita ona veteranska špilja (veteranische Höhle) koja u onom mnogoputah turskom kervjom pokapanom berdu leži. Polag nadpisah poznavahu već Rimljani ovo vojnički znamenito mésto. — Medju Oršovom i Skelom-Kladovom jesu druga železna vrata (od Serbaljah *dolnji-Djerdap* zvana) Oršovanci, bližnji ovim Serblji i Vlasi brode već danas višeputah bez svakog promišljenja kroz ovaj pogibeljni tečaj železnih vratah. Neopisivom berzoćom preleti ovuda brod Dunavom dole, i prie nego se pogibelj presěci može, već ona nadvladana je. God. 1834 na ovih groznih klisurah

preduzeta terganja već su brodarstvu velike koristi donela, i ako kod jednog još niskog vodostana, podpore Vlaških i Serbskih vladarstvih pripomognu, ufanje je, da i ova jako iskričana železna vrata za ladjih svake velikoće brodenje budu. — Odtuda sada Dunav već tihim i veličanstvenim svojim tečajem medju Bugarskom i Vlaškom u more crno odputi se.

Da i podnebje u ovih tako daleko pružajućih se deržavah, takodjer mnogoverstno biti mora, svaki lahko uvidjeti može. U najvišjih planinskih sjevernih okolicah Koruške i Krajske zemlje zrak je oštar i mrazil; sněg u godini danah po sedam mēsecih leži; imade takodjer u Koruškoj nekotjih dolinah, gdje led skorom nikada nekopni. Nu sa svim protivno tomu jest podnebje u stranah prama jugu ležećih, tako na priměr okolo Gorice može se zima sravnati i s celovačkim prolētjem, a dalje jošte prama jugu, okolo Tersta i u Istrii rastu već nekotji toplieg podnebja proizvodi. U Horvatskoj zapadnoj, kralovačkoj krajini, poradi visokog ležaja gorah i klisurah zrak je oštar i neugodan; nu zato je u Štajerskoj, ostaloj Horvatskoj, Slavonii i južnoj Ugarskoj podnebje veoma ugodno i svakoj plodnosti prijatno; u posljednjih dvih ipak je podnebje poněšto nezdravo, poradi močvarnog ležaja nekotjih okolicah. Bugarske zemlje kotari, budući su prama sēveru okrenuti, podverženi su oštrijoj i duže trajućoj zimi, nego ine pod istim zemljopisnim pojasom ležeće deržave. Od ovuda proti zapadu ležeća Serbia i Bosna počimaju u svojem podnebjju ugodnost južnoga zraka čutiti, koi svojom blagostju u Arbanaskoj i Macedonii proizvode južnog neba radja. —

Kako je god podnebje različno: tako je isto i plodnost ovih zemaljah različita. U obćenitom je ipak brižljiva majka narav ove deržave svakoverstnim plodom nadarila.

Od rudokopnog blaga nalazi se: *Zlato* u južnoj Ugarskoj, Bosni, Arbanaskoj, i Macedonii, zatim u pēsku od potoka Drave u Koruškoj i Horvatskoj. *Srebro*, u Koruškoj, južnoj Ugarskoj, Bosni, Arbanii

i Macedonii. *Olovo* u Koruškoj, Štajerskoj, Horvatskoj južnoj Ugarskoj i Bosni. *Želzo* (gvoždje) u Koruškoj, Krajskoj, Štajerskoj, Horvatskoj, južnoj Ugarskoj, Bosni, Arbanaskoj. *Bakar* u Koruškoj, Štajerskoj, Horvatskoj, Macedonskoj, južnoj Ugarskoj i Bosni. *Sumpor* (žveplo) u Štajerskoj, Horvatskoj i Istrianskoj. *Živo-srebro* u Koruškoj i Krajskoj. *Kamenito ugljevje* u Koruškoj, Štajerskoj, Horvatskoj, Slavonii, južnoj Ugarskoj, Dalmaciji i ostalih deržavah, koje poradi obilnosti šumah većom stranom niti se neizkapa, kao stanovnikom nepotrebna stvar. — Zatim *Mramor* i svakojako drugo kamenje po većoj strani svih ovih deržavah nalazi se. U ostalom polag prijatnog naravnog ležaja berdah i gorah, koje su preobilne svakim rudokopjem, osobito u *turskoj Ilirii*, gdje da bi pristojna izobraženost narodna, i većja skerb vladarstva, za ovo blago iz nēdarah zemlje izvaditi i medju narod ga prosuti bila, kako bi u ovih po naravi blaženih zemljah poljodēlstvo, rukotvorstvo, trgovina i industria cvala, to samo onaj dokučiti može, komu srēća čovēčanska na sercu leži. Nu čini se kao da su ove zemlje odsudjene za nēko vrēme u snu i zabitnosti počivati, dok jih premilostiva providnost božanska opet na novi život neprobudi i k trudnomu poslovanju, na priměr drugih izobraženih deržavah, nepozove. —

Ostala plodnost Ilirie polag različnosti podnebjah istim načinom različna biti mora. Ovo ponajviše čine od zapada proti istoku pružajuće se Dinarske Planine, tako da je gornja strana proti sēveru mnogo hladnija od dolnje, koja proti jugu leži. Gornja je strana ponajviše lēpimi šumami: jelovjem, hrastjem, *) bukov-

*) Ladje dunavske i savske, koje su od umētnog svojeg dēla i podnašanja tereta daleko poznate, najviše u Sisku, Jasenovcu i Banatu načinjaju se. Ove se, poglavito u dva pervia mēsta 25 i do 26 sežanjah duge, iz najlēpšega hrastovog derveta takove načinjaju, da se najboljih morskih brodovah dēlu, prisposobiti mogu. Ovo izabrano hrastovo dervo, koje Englezka i Francezka za svoje bojne brodove velikimi troškovi mnogoputah već kupovala, nalazi se u bližnjih ovdešnjih gospoštinah, zatim druge Banske krajine i Bosne velikih šumah. —